

XALQ MAQOLLARIDAGI ORNITONIMLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Maxmudova Nargiza Ravshanovna,

Farg'ona davlat universiteti, katta o'qituvchisi, PhD

e-mail: nr.mahmudova@pf.fdu.uz

ORCID:0009-0009-8967-4151

Annotatsiya. Ushbu maqolada paremiologiya folklorning dunyoni mifologik idrok etish bilan bog'liq muhim sohasi sifatida talqin qilinadi hamda paremiologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari tahlil etiladi. Maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi maqollar qiyosiy jihatdan o'rganilib, ayniqsa ornitonimlar (qush nomlari) ishtirokidagi paremlar semantik va struktur xususiyatlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ota-ona va farzand munosabatlari, tarbiya, Vatanga muhabbat, donolik kabi tushunchalar qush obrazlari orqali ifodalanishi ko'rsatib beriladi. Maqola paremiologik birliklarning milliy tafakkur, axloqiy qadriyatlar va estetik qarashlarni shakllantirishdagi o'rnini yoritadi.

Kalit so'zlar: paremiologiya, parema, maqol, matal, ornitonim, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil, folklor, milliy mentalitet, semantika.

Аннотация. В данной статье паремология рассматривается как важная часть фольклора, связанная с мифологическим восприятием мира и коллективным опытом народа. В работе проводится сравнительный анализ узбекских и английских пословиц, особое внимание уделяется паремиям с компонентами-орнитонимами (названиями птиц). Исследуются их семантические и структурные особенности, а также способы выражения понятий воспитания, семейных ценностей, мудрости и любви к Родине через образы птиц. Делается вывод о том, что паремологические единицы отражают национальное мировоззрение, моральные ценности и эстетические представления народа.

Ключевые слова: паремология, паремия, пословица, орнитоним, сравнительный анализ, фольклор, лингвокультурология, семантика, национальное сознание.

Abstract. The present article examines paremiology as an essential branch of folklore connected with the mythological perception of the world and the collective experience of a speech community. The study provides a comparative analysis of Uzbek and English proverbs, with particular emphasis on paremiological units containing ornithonyms (bird names). Their semantic and structural characteristics are analyzed to reveal how concepts such as parental influence, moral education, wisdom, and love for the Motherland are expressed metaphorically through bird imagery. Special attention is given to the symbolic representation of the nightingale as an embodiment of homeland and spiritual attachment. The article concludes that paremiological units reflect national mentality, ethical values, and aesthetic perceptions, serving as a significant source of cultural and linguistic knowledge.

Key words: paremiology, paremia, proverb, ornithonym, comparative analysis, folklore, linguoculturology, semantics, national mentality.

Kirish. Paremiologiya - bu dunyoni mifologik idrok etish bilan bog'liq bo'lgan folklorning bir qismi, bu o'z navbatida bu tilda so'zlashadigan odamlarning kollektiv tajribasi bilan bog'liq [1]. Odamlar o'zlarining to'plangan tajribalarini tasniflashga moyil bo'ladilar, keyin ular bo'yicha ba'zi xulosalar chiqaradilar va ushbu tajribani umumlashtiradilar. Hamma narsa aksiologik burchak ostida baholanadi, oxir-oqibat u kodlangan. Ushbu tajriba har bir til hamjamiyati uchun juda muhim va dolzarbdir.

Parema – yunonchadan olingan bo'lib, maqol, masal degan ma'noni bildiradi. Bu tarkibning yaxlitligi va didaktik mazmuni bilan ajralib turadigan barqaror birlikni

anglatadi [2]. Demak, paremlar maqol va matallar singari tushunchalarni o'z ichiga oladi. Ta'kidlash lozimki, paremiya yaratilgan emas, balki qayta ishlab chiqarilgan, ya'ni bu nutq klisesining bir turi. Masalan, maqollar va yopiq so'zlar so'z birikmasi xususiyatlariga ko'ra, lekin ikkinchisidan farqli o'laroq noma'lum, ya'ni bitta muallifga tegishli emas bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Paremiologiya Aristotelgacha bo'lgan vaqtga to'g'ri keladi. Paremiografiya deb maqollar to'plamiga aytiladi [3]. O'zbek va ingliz tillaridagi maqollarni qiyosiy o'rgangan D.Mirzayeva quyidagi mulohazalarni ilgari suradi: «Maqol va matallarning aniq modelini o'rganish uni nomlash mohiyatini tahlil qilishga yordam beradi, chunki har bir maqolga xos lisoniy qolip bizni o'rab turgan borliqdagi mavjud munosabatlarni umumlashtiradi. Maqol birliklari tajribadan ma'lum bo'lgan holatni yangi tushunchalar bilan bog'lashga yordam beradi [4]».

Shuningdek, har bir tilda avlodan-avlodga o'tib kelayotgan xalq hikmatining gavhari, ibratli ma'lumotlar manbai bo'ladi. Fanda ular paremiologik birliklar (paremiya) deb ataladi. Paremiya va paremiologiya muammolari A.Taylor, V.Mider, A.Dandes, B.J.Uayting kabi ingliz va amerikalik paremiologlar tomonidan o'rganilgan [5]. Maqol – xalq og'zaki ijodining janri; qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy jihatdan tugallangan, chuqur mazmunli. U ma'lum bir ritmik shaklga ega. Asrlar davomida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda she'riy shakl kasb etgan. Ma'lumki, maqollarda ma'no va ifoda plani mavjud. Ma'no plani maqolning semantik xususiyati bo'lsa, ifoda plani uning tuzilmaviy tavsifidir.

O'zbek va ingliz maqollarida ota va ona turkumi leksemalari bir paremada keladi. Ota-onalar haqida ko'plab majoziy maqollar mavjud bo'lib, ularda ifodalangan mazmun ornitonimlar orqali ham ifodalanadi. Ushbu turdagi parema strukturaning bir xilligi bilan ajralib turadi. Ingliz tilidagi *cock* – xo'roz, yoki *rooster* – xo'roz yoki *hen* – ona tovuq ornitonimli paremiyalarda ota-onalar bolalarga o'rnak bo'lishi kerakligi ta'kidlangan: *As the old cock crows the young one learns* [6] – keksa xo'roz qichqirganidek, yosh palaponi o'rganadi. O'zbek tilida bu ma'noli maqollarga ornitonimlar kiradi: *Qush uyasida ko'rganini qiladi*. Ya'ni bola tarbiyasi ota onasi va oila muhitiga ko'ra shakllanishi aytilmoqda, uni qush misolida uqtirilmogda. Chunki, o'zbek oilalarida bolalikdan doimo tilga olinadigan axloqiy aksioma maqollarda o'z ifodasini topgan.

Natija va muhokama. Ornitonimlar komponent sifatida ishtirok etgan ingliz adabiy matnlarida «Ota-onalar qanday bo'lsa, bolalar ham shunday», «Bolalar ota-onalarga o'xshaydi» ma'nosini ifodalovchi quyidagi maqolni ko'raylik: *Eagles do not breed doves* – burgutlar kaptar tug'dirmaydi. Bu misolda *eagles* va *doves* ornitonimlari qo'llanilmogda va bunda ikki xil qushlarning bir-biridan farqli bo'lgan tabiatini nazarda tutgan holda insonlarda ham farzand tarbiyasida ko'p narsa ota-onaga bog'liqligiga ishora qilinmogda. Bu maqolga o'zbekcha ekvivalent sifatida xalqimiz orasida keng ishlatiluvchi quyidagi maqolni keltirish mumkin: *Qush uyasida ko'rganini qiladi*. Yoki o'zbek tilidagi ushbu

maqolda ham ornitonimdan foydalanilgan: *Qo'l bilan berganga, chumchuq to'ymas*. Bunda *chumchuq* ornitonimi orqali oz miqdorga ishora qilinayotganini tushunishimiz mumkin.

Turli tillarda gaplashuvchi xalqlarda mazmun jihatidan bir-biriga juda o'xshash, bir-biriga mos tushadigan maqollar ko'p uchraydi. Har bir xalq maqoli, xalqni ma'naviy va estetik tarbiyalaydi. Shu bilan birga maqollar orqali insonning ongi yanada rivojlanadi. Ayniqsa, Vatanga oid maqollar insonlarning chuqur fikrlashlariga olib keladi. Shu jumladan, o'zbek tilidagi xalq maqollarida *bulbul* ornitonimidan ko'p foydalanilgan. Masalan: *Vatansiz inson – kuysiz bulbul. Bulbul chamanni sevar, Odam–Vatanni kabi* maqollarda *bulbul* ornitonimi qo'llanilgan. Ma'lumki, bulbullar chumchuqsimonlar turkumining qorayaloqlar oilasiga mansub bo'lgan sayroqi qushdir. Ular ijobiy ma'nodagi qushlardir. Yuqorida qayd etilgan maqollarda Vatanni bir chamanga o'xshatilmoqda, odamni esa, kuylovchi bulbulga. Albatta, chaman deganda, ko'z oldimizga chiroyli gulzor va xush ovozda sayrayotgan bulbul navosi keladi. Maqoldan ko'rinib turibdiki, o'zbek xalqi o'zining yashash joyini shunday go'zal bir joyga o'xshatadi. Ko'plab maqollar donolik yoki donishmandlikka yetaklaydi, idrokni hamda zehni o'stirishda yordam beradi.

Xorijiy tillarda ham bulbul leksemasi qo'llanilgan maqollar va matallar mavjuddir. Bulbul ingliz tilida *nightingale* bo'lib, tunda sayraydigan qush ma'nosini anglatadi [7]. Ko'plab davlatlarda bulbul milliy ramz sifatida tan olingan. Bunday qushlar to'g'risida bir talay afsonalar ham mavjuddir.

Ingliz tilida ham Vatan bilan bog'langan bulbul leksemasidan foydalanilgan maqollardan misollar keltiramiz: *Even if the nightingale is in a gold cage, she still dreams of returning to the forest; They put the nightingale into a golden cage yet it still craved for its home* [8] kabi maqollarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilganimizda, bulbulni oltin qafasda saqlanilsa-da, u baribir o'rmonni, chamanni yoki o'z inini qo'msashi haqidagi mazmunni anglaymiz. Ushbu maqollarni qiyoslayotganimizda, ularning ikki tilda tasvirlash jihatidan bir-biriga mos tushayotganiga amin bo'ldik.

Xalq og'zaki ijodida maqollar janrning tarbiyaviy va didaktik imkoniyatlari g'oyat rang-barangdir. O'zbek va ingliz tilidagi maqollar xalq ijodiga, obrazli so'zga muhabbat uyg'otadi, estetik zavq bag'ishlaydi. O'ziga xos tasviriy san'atning, milliy badiiy usullarning ifodasi bo'lmish bu kichik asarlar o'sib kelayotgan avlodning ma'naviy ehtiyojlariga ozuqa bo'ladi. Ornitonim ishtirokida ko'plab maqollar mavjud bo'lib, ularning mavzusi rang-barangligi tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. *A bird in the hand is worth two in the bush. Uzoqdagi bug'doydan, yaqindagi somon yaxshi*. Bunda ingliz tilidagi maqolda *bird* ornitonimi qo'llangan, lekin o'zbek tilidagi mazmunan mos keluvchi maqolda ornitonim ishlatilmagan.

Don't count your chickens before they hatch –Tovuqlaringizni tuxumdan chiqmasdan oldin hisoblamang. O'zbek tilida bunga o'xshash boshqa ornitonim komponentli maqol

ham bor: *Jo'jani kuzda sanaymiz*. Bunda tovuq ornitoni boshqa bir mazmunga ega gapni ifoda etish uchun kelgan. Bu jihatdan go'yo ingliz tilidagi misolga yaqin ma'no kasb qilgandek bo'lsa-da, o'ziga xos farq mavjud. Qushlar haqidagi yuqoridagi *Don't count your chickens before they hatch* maqoli – egalik va kutish haqida. Agar sizda bir guruh tovuq tuxumlari bo'lsa va ulardan tovuq bo'lib chiqishini istasangiz, barcha tuxumlaringiz sog'lom tovuqlarga aylanadi, deb o'ylashingiz mumkin. Siz har bir tuxumni bitta tovuq deb hisoblashingiz mumkin. Ammo shuni unutmangki, ba'zi tuxumlar chiqmasligi mumkin va shuning uchun siz kutgan tovuqlarning bir qismini olmaysiz. Maqolning ma'nosi: kelajakdagi barcha rejalariniz siz kutganingizdek amalga oshishiga juda ishonmang.

Xulosa. O'zbek va ingliz tillarida qush nomlari ishtirokida ko'plab maqol va matallar bor. Ko'pincha qushlar haqidagi matal va maqollarda mazmun majoziy ma'noda yetkaziladi. Bu do'stona maslahat, dars yoki chiroyli metaforik tasvir orqasida yashiringan dars bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, bunday ma'no oddiy mavzularga ham, yuksak axloqiy tamoyillarga ham tegishli bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Савенкова Л.Б. Паремия и языковой знак. Статья 1 // Филологический вестник Ростовского государственного университета. –2002. – № 1. – С. 26-31.
2. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. – М.: Наука, 1970. - 240 с
3. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии / Г. Л. Пермяков. – Москва: Гл. ред. вост. лит., 1988. – 236 с.
4. Мирзаева Д.И. Ўзбек – инглиз тилларидаги мақол ва маталларнинг лингвокультурологик ҳамда прагматик тадқиқи. **Фил.фан.б.фалсаф.док.автореф. Андижон, 2022. – Б.13.**
5. Taylor, Archer The Proverb / Archer Taylor. – Cambridge: Harvard University Press,1931. – 214 p.
6. Насруллаева Н.З. Инглиз ва ўзбек тилларида оламнинг фразеологик манзарасида гендер концептларининг шаклланиши: филол.фан д-ри., дисс.автореф. – Тошкент, 2018.
7. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>
8. Love Poem Collection-The Greatest Love Poems Quotes of All Time
9. O'zbek xalq maqollari (2005).T. Mirzayev